

BAS ERLINGS

HET SPEL VAN DE POPULIST

HOE ZIJ HET SPELEN, HOE WIJ HET WINNEN

ALFABET UITGEVERS

2025

Inleiding

De kwartfinale tegen het populisme

Het voelde als de wedstrijd van mijn leven.

Honderden journalisten stonden klaar. Niet alleen de gebruikelijke gezichten van de NOS, RTL Nieuws en alle Nederlandse kranten. De BBC was er, CNN en Al-Jazeera, naast Duitse en Franse verslaggevers. De cameraploegen verdrongen elkaar. Er stond ook nogal wat op het spel: niets minder dan de toekomst van Europa – de koers van het continent, met grote gevolgen voor al zijn inwoners. Alle media deden hun best om het perfecte beeld te vangen van de man die vast van plan was de strijd te gaan winnen, tegen alle verwachtingen in. De man op wie velen in Nederland én Europa hun hoop gevestigd hadden.

Die man was ik natuurlijk niet.

De verslaggevers van *De Telegraaf* en *de Volkskrant* kenden me wel. Zij wilden best horen wat ik over deze strijd te zeggen had, maar als ik met mijn hoofd voor een CNN-camera was opgedoken, zou me ongetwijfeld meteen zijn toegeschreeuwd dat ik uit beeld moest verdwijnen.

Iedereen was hier voor Mark Rutte, op dat moment al ruim zes jaar premier van Nederland. Op deze avond in het World Trade

Center in Den Haag waren we met de vvd in afwachting van de Tweede Kamerverkiezingen van 2017. Niet zomaar verkiezingen, daar was Al-Jazeera echt niet op afgekomen. Nee, deze verkiezingen waren 'de kwartfinale tegen het populisme in Europa', aldus Mark Rutte.

Over hem was de afgelopen anderhalf jaar geschreven dat het over en uit was. Geert Wilders had al die tijd consequent de peilingen aangevoerd en dus vol zelfvertrouwen de verkiezingscampagne gedomineerd. Hij had de wind mee, na twee enorme politieke schokgolven in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Daar hadden de populisten al gewonnen. Nu was Europa aan de beurt. En Nederland stond als eerste op het menu. Vandaar de kwartfinale tegen het populisme. De halve finale zou in Frankrijk plaatsvinden en de finale in Duitsland. Als Nederland viel, leken de populisten niet meer te stoppen. Dan zouden alle dominosteentjes omvallen, zo was het sentiment.

Maar dat gingen we niet zomaar laten gebeuren. Niet zonder een strijd. Want als de pvv bij die cruciale verkiezingen in maart 2017 verslagen kon worden, dan was het door ons: de vvd. Daarom voelde het ook als de wedstrijd van mijn leven. Ik was in die tijd campagnemanager bij de vvd en had me in de jaren daarvoor verdiept in het populisme, in succesvolle politieke campagnes en vooral in het hoofd van mensen. Ik was ervan overtuigd dat we een antwoord hadden gevonden, dat we de opmars van de populistten een halt konden toeroepen.

Tijdens de campagne had ik alles gegeven wat ik in me had om dat doel te bereiken. Toen kwam de verkiezingsdag en was ik ineens machteloos. De kiezers zouden beslissen. Ik kon niets anders doen dan wachten. Eerst op de exitpoll, daarna op de

uitslagen. Overdag had ik de spanning nog van me af gerend op Scheveningen. Dat was de hele campagne al mijn redding geweest, hardlopen, om dat hoofd steeds weer leeg te maken. Na al die rondjes was ik in maart 2017 klaar om een marathon te lopen. Toch was er maar één wedstrijd die ik wilde winnen: de kwartfinale tegen het populisme.

Maar hoe waren we daar beland?

Take Back Control

Negen maanden eerder hadden de populisten hun eerste dreun uitgedeeld. Een nipte meerderheid van de Britten stemde in juni 2016 in een referendum voor een Brexit, het vertrek uit de Europese Unie. Dat was de EU nog nooit overkomen. Landen wilden er juist bij horen. In Kyiv en Tbilisi werd gedroomd van een lidmaatschap. De unie stond symbool voor voorspoed en vooruitgang. Het was een feestje waard als je mocht toetreden. Sinds de oprichting was het samenwerkingsverband alleen maar gegroeid. En ineens wilde een van de grootste lidstaten eruit.

Nu waren de Britten al sinds hun toetreding in 1973 beduidend minder enthousiast over de EU dan andere Europeanen, zelfs enigszins sceptisch. Het Verenigd Koninkrijk eiste op veel gebieden uitzonderingsposities op, vaak tot irritatie van de andere lidstaten. Maar onder aan de streep zagen de Britten de voordelen van het lidmaatschap wel in. En ook voor de EU was het uiteindelijk toch gunstig die Europese grootmacht binnenboord te hebben.

Vooraf voorspelden de peilingen dan ook een kleine, maar dui-

delijke overwinning voor 'Remain', het kamp dat in de EU wilde blijven. Als dat niet zo was, had de toenmalige premier David Cameron het waarschijnlijk ook helemaal niet aangedurfd om het referendum uit te schrijven. Hij had last van de populistische partij UKIP van Nigel Farage, die een vertrek uit de EU als voor-naamste standpunt had. Cameron wilde het volk laten spreken en zo de discussie definitief beëindigen. Als een meerderheid van de Britten tegen de Brexit stemde, zou hij Farage de mond snoeren, redeneerde de premier vol vertrouwen.

Cameron gokte en verloor.

Farage kreeg bij de campagne van 'Leave' hulp van een andere opperpopulist: Boris Johnson, de voormalige burgemeester van Londen en de latere premier. Met krachtige slogans als *Take Back Control* wisten ze samen de onvrede van veel Britten zodanig op te porren dat die niet langer alleen over Brussel klaagden in de kroeg, maar daadwerkelijk naar de stembus gingen om voor een vertrek uit de EU te stemmen. Bij een groot deel van de bevolking bleek onderhuids een diepgewortelde frustratie te leven over immigratie, economische ongelijkheid en de beperkte zelfstandigheid binnen de EU. Veel mensen vertrouwden de traditionele politici niet meer. De Europese Unie stond daar symbool voor. Dat was een instituut dat ver van hun dagelijkse werkelijkheid af stond, een bureaucratische kolos die in hun beleving meer geld kostte dan opleverde.

De populisten Johnson en Farage speelden tijdens de campagne slim in op deze gevoelens van vervreemding en wantrouwen. Terwijl Remain waarschuwde voor abstracte economische gevolgen van een Brexit, hamerde Leave erop dat het Verenigd Koninkrijk buiten de EU weer controle zou krijgen over de eigen grenzen

en dat de Britten weer de baas in eigen land zouden worden. Die simpele boodschappen bleken een overtuigende oproep tot verandering.

De uitslag was een enorme schok. Weinig mensen hadden er rekening mee gehouden dat die mopperende Britten er echt voor zouden kiezen om te vertrekken. In de dagen na het referendum kregen de financiële markten harde klappen, daalde de waarde van het Britse pond fors en kondigde premier Cameron zijn aftreden aan. Chaos en onzekerheid zouden de Britse politiek nog jaren beheersen.

Het was een historische keuze. Een keerpunt voor het Verenigd Koninkrijk, maar ook daarbuiten. Europa stond op scherp.

Make America Great Again

Enkele maanden na het referendum over de Brexit sloegen de populisten opnieuw toe. Dit keer aan de andere kant van de oceaan, in de Verenigde Staten. Het land waarmee Europa van oudsher zulke sterke banden heeft, het land dat vaak de leider van de vrije wereld genoemd wordt – vooral door Amerikanen zelf – en dat als wereldmacht binnen de NAVO onmisbaar wordt geacht voor de veiligheid van Europa. Een land dat in veel opzichten dichterbij voelt dan het ligt. Tijdens de presidentsverkiezingen in november 2016 werd voormalig minister, senator en first lady Hillary Clinton verslagen door vastgoedmagnaat en televisiestar Donald Trump. Het moet gezegd: Clinton kreeg zo'n drie miljoen stemmen meer dan Trump. Hij had zijn overwinning te danken aan het ingewikkelde Amerikaanse kiesstelsel, maar dat werkte al jaren zo en

beide kandidaten hadden hun campagne erop ingericht.

Een overwinning van Trump leek van tevoren onmogelijk. Aan hem kleefden talloze schandalen die traditionele kandidaten stuk voor stuk fataal zouden zijn geworden. Hij was luid en onbeschoft en deed alles wat je volgens de leerboeken van de politiek niet zou moeten doen. Maar het werkte: met ongekende bravoure knokte Trump zich naar het Witte Huis. De gevestigde orde stond met open mond toe te kijken, zelfs binnen zijn eigen Republikeinse partij.

Net als bij het Leave-kamp in het Verenigd Koninkrijk was de boodschap van Trump simpel: *Make America Great Again*. Vier woorden die een snaar raakten bij tientallen miljoenen Amerikanen. Niet bij succesvolle mensen in steden als New York en Los Angeles, voor wie het leven goed was, voor wie Amerika allang *great* wás. In grote delen van dat enorme land waren er mensen die zich vergeten voelden. Arbeiders, boeren, inwoners van vervallen industriesteden met leegstaande fabrieken die ooit nog voor zo veel banen hadden gezorgd, maakten zich zorgen over hun inkomen, over de vraag of ze de rekeningen nog wel konden betalen. Maar hun portemonnee was niet het enige dat ze naar Trump dreef. Het was ook een verlangen naar erkenning. Eindelijk was er een politicus die zei wat zij dachten, iemand die zijn woede en frustratie niet onderdrukte, zoals zichzelf gewend waren, maar er juist mee pronkte. Donald Trump gaf een stem aan ontevreden Amerikanen die zich niet gezien en gehoord voelden door de politieke elite. Die politieke elite waartoe Hillary Clinton met haar lange carrière in de politiek van Washington DC overduidelijk behoorde. Zij bevestigde de gevoelens onder Trump-aanhangers door in een toespraak op te merken dat je, 'om het maar

eens grofweg generaliserend te zeggen, de helft van hen in ‘het mandje van betreurenswaardigen’ zou kunnen stoppen. Zo sprak een traditionele politicus dus over hen, begrepen die toch al boze Amerikanen. Het contrast met Trump kon niet groter zijn.

Trump won de meerderheid in het Amerikaanse *electoral college* omdat hij nipt Pennsylvania, Michigan en Wisconsin binnensleepte, precies de staten met de verlaten fabrieken en de onzekere arbeiders. Clinton had er niet aan getwijfeld dat ze daar zou winnen: men stemde er altijd trouw op haar Democratische partij. In Pennsylvania en Michigan bezocht ze tijdens de campagne vooral de grote steden. Naar Wisconsin ging ze zelfs helemaal niet. Voor veel kiezers was het de bevestiging: ze werden letterlijk niet gezien en gehoord.

De winst van Trump zorgde voor verbijstering binnen de Verenigde Staten, maar zo kort na de Brexit kwam de klap ook in Europa keihard aan. De golf van het populisme rolde ineens in een razend tempo door en dat terwijl in 2017 in verschillende Europese landen verkiezingen op het programma stonden. In een jaar tijd kon de politiek in West-Europa er plotseling radicaal anders uitzien.

Nederland weer van ons

Dat was Geert Wilders ook niet ontgaan. Hoewel hij ongeveer net zo lang rondliep in politiek Den Haag als Hillary Clinton in Washington DC, rook hij een nieuwe kans om zichzelf als de tegenstander van de politieke elite te presenteren. Geïnspireerd door de Britse en Amerikaanse slogans kwam de PVV met *Nederland*

weer van ons: een duidelijke hint naar onvrede over immigratie en een algemeen gevoel van vervreemding. De slogan was ook de titel van Wilders' verkiezingsprogramma, al was 'verkiezingsprogramma' een groot woord voor één A4'tje met tien punten, zoals 'de-islamiseren van Nederland', 'sluiten van asielzoekerscentra' en 'Nederland uit de Europese Unie'. De tien punten werden verder niet toegelicht, onderbouwd of uitgewerkt, laat staan doorgerekend.

Ook in Nederland was er een voedingsbodem voor dit populistische verhaal. Het kabinet-Rutte II kraakte aan alle kanten. De vvd geleid door Mark Rutte en de PvdA onder Diederik Samsom waren ruim vier jaar eerder samen in zee gegaan omdat de verkiezingsuitslag geen andere optie bood. Beide partijen hadden een grote overwinning behaald door zich in de campagne tegen elkaar af te zetten. De ander was een groot gevaar, beweerden ze. Maar na de verkiezingen waren ze tot elkaar veroordeeld en ze kwamen er verrassend snel uit met compromissen, zoals men dat in de Nederlandse politiek nu eenmaal altijd deed. Het land moest geregeerd worden, politici namen hun verantwoordelijkheid. Zo werd dat bij beide partijen gevoeld, en zo werd het ook gepresenteerd aan de bevolking – al leken Rutte en Samsom beiden opvallend blij met de samenwerking te zijn.

In die compromissen had de PvdA wel erg veel van haar linkse idealen ingeleverd. Het nieuwe kabinet bezuinigde en hervormde stevig, bijvoorbeeld in de zorg en op huisvesting. Dat waren moeilijke keuzes die bij de altijd zo trouwe PvdA-achterban hard binnenkwamen. Veel kiezers voelden zich verraden en keerden zich vier jaar later af van de partij. Al voor de exitpoll was duidelijk dat de PvdA een enorme nederlaag zou gaan leiden. Het werd

nog erger dan gedacht: van de 38 zetels bleven er maar 9 over.

Dankzij de pragmatische koers van Rutte stond de vvd er minder dramatisch voor dan de PvdA, maar onze partij was net zo goed beschadigd. De kloof tussen arm en rijk werd groter en ook in Nederland kregen steeds meer mensen het gevoel dat hun stem niet werd gehoord. De polarisatie in de politiek en in de samenleving nam toe. Het politieke midden leek leeg te lopen. Het waren de populistten die hun kans roken.

Geert Wilders stond klaar om de macht te grijpen.

Zo was de situatie toen we op 15 maart 2017 met de vvd samenkwamen in het World Trade Center. We hadden voor die gigantische ruimte gekozen om plek te hebben voor alle cameraploegen. Het was even wennen na de intieme locaties waar we uitslagenavonden normaal gesproken beleefden. Onze persvoorlichters draaiden overuren en veel mensen klaagden dat de rookruimte zo ver weg was.

In de laatste peilingen stonden we nipt voor op de pvv, na een ongekende inhaalrace in twee maanden tijd, maar niemand durfde daar nog op te vertrouwen. Peilingen hadden voorspeld dat er geen Brexit zou komen en dat Hillary Clinton met behoorlijk ruime cijfers van Donald Trump zou winnen. Het was dus allerminst zeker dat we de populistten in Nederland zouden verslaan.

CNN, BBC en Al-Jazeera keken in spanning toe hoe Dionne Stax van de NOS op grote schermen de exitpoll van de Tweede Kamerverkiezingen presenteerde. Verstopt in een kamer ergens in dat gebouw zat ik met Mark Rutte en de rest van de partijtop naar dezelfde beelden te staren. Bij de vorige verkiezingen hadden we 41 zetels gehaald. Dat aantal was dit keer onmogelijk, dat wisten

we. We zouden zetels verliezen, maar daar ging het niet om. We móésten boven Wilders eindigen.

Het werden 33 zetels voor ons. En slechts 20 voor de pvv.

Er volgde een uitzinnige vreugde in het World Trade Center, en een zucht van opluchting bij mij. Dagblad *Trouw* zette me op dat moment op de foto met Klaas Dijkhoff, toen nog staatssecretaris van Veiligheid en Justitie. Allebei kijken we breed grijnzend naar het televisiescherm. Ik zie mezelf daar denken: we hebben het geflikt. Winnen is altijd fijn. Bovendien was het mijn baan om verkiezingen te winnen. Maar dit was iets bijzonders.

De uitslagen die binnenkwamen, bevestigden het beeld van de exitpoll. Even na elfen werd het tijd voor Rutte om de overwinning te claimen. Met zijn kenmerkende ferme stappen liep hij naar de hoge roltrappen. Ik haastte me om erbij te kunnen zijn. Daar zag ik het iconische beeld van Mark die op de klanken van ‘Uptown Funk’ van Bruno Mars langzaam naar beneden kwam, recht de juichende menigte in. Hij was wel gewend aan mensen die een selfie wilden, of een hand of een praatje. Nu werd hij op zijn weg van de roltrap naar het podium bijna bedolven onder enthousiaste vvd’ers en hordes journalisten. Daar aangekomen benadrukte Rutte dat Nederland, na Brexit en de Amerikaanse verkiezingen, ‘ho heeft gezegd tegen het verkeerde soort populisme’.

Wat het *verkeerde soort* populisme is, leg ik later in dit boek uit.

‘Ik heb al een hele reeks van mijn Europese collega’s aan de lijn gehad,’ zei hij. Ik was erbij toen inderdaad onder anderen Angela Merkel hem belde. En dat deed ze niet voor niks. Want we hadden in Nederland de populistten weliswaar verslagen, maar dit was pas de kwartfinale. De halve finale en de finale kwamen

eraan. Wij mochten in Den Haag dan wel ons feestje vieren, en veel Europese leiders vierden met ons mee, maar voor hen was het toernooi nog niet voorbij.

De halve finale, dat was Frankrijk. Marine Le Pen, de leider van het populistische Front National, had een plek in de tweede ronde van de presidentsverkiezingen afgedwongen. Zij presenteerde zich als de redder van Frankrijk. Ze zou de grenzen sluiten, de euro afschaffen en het volk teruggeven wat het verloren had – wat dat ook precies mocht zijn. De parallel met Wilders, en eerder Trump en Leave, was onmiskenbaar. Het ging hier om een van de grootste landen van Europa, een land dat door het aanstaande vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie alleen nog maar machtiger zou worden. Le Pens missie ‘Frankrijk eerst’ beloofde voor de unie niet veel goeds.

Haar tegenstander in de allesbeslissende tweede ronde kwam niet uit een van de twee partijen die in Frankrijk sinds jaar en dag beurtelings regeerden. De socialistische president François Hollande was zó impopulair dat hij niet eens probeerde herkozen te worden. De partijgenoot die hem opvolgde was in de eerste ronde volstrekt kansloos. En ook de kandidaat van de traditionele conservatieve partij haalde het niet. Toch kreeg Le Pen te maken met een onvervalste centrumpoliticus. Bankier en oud-minister Emmanuel Macron had dan wel een nieuwe partij opgericht (*En Marche!* oftewel ‘Vooruit!’), maar hij vertelde een progressief, liberaal en radicaal pro-Europees verhaal. Hij vond dat Frankrijk thuishoorde in het hart van een open en verbonden Europa. Macron was een nieuwkomer, maar wel een met een door en door anti-populistische boodschap.

Frankrijk en Europa hielden in mei 2017 de adem in voor de

strijd tussen die twee verschillende wereldbeelden. Het werd minder spannend dan verwacht: Macron werd president met twee derde van de stemmen.

Wir schaffen das

Met Duitsland komt het in finales meestal wel goed, weten we van voetbaltoernooien. Ook de finale tegen het populisme in september 2017 werd door de traditionele partijen onder leiding van bondskanselier Angela Merkel overtuigend gewonnen. Haar christendemocraten behaalden bij de Bondsdagverkiezingen een derde van de stemmen. De sociaaldemocraten verloren flink, maar werden nog wel tweede. Toch vertelde de uitslag niet het complete verhaal. Hoewel Duitsland lang het baken van stabiliteit in Europa was geweest, rommelde het ook daar. De vluchtelingencrisis van twee jaar eerder had de politiek opgeschud. Met de beroemde woorden *Wir schaffen das* ('We kunnen dit aan') had Merkel de poorten van Duitsland geopend voor honderdduizenden migranten. Zo beleefden veel mensen het althans. Zelf zei ze later dat ze gewoon had willen zeggen dat haar land de uitdaging aankon, een eenvoudige uiting van vertrouwen.

Wir schaffen das werd echter een iconische uitspraak, in zowel positieve als negatieve zin. Dat laatste was te merken aan de opkomst van de populistische partij AfD. *Alternative für Deutschland*: letterlijk het alternatief voor de gevestigde politiek. AfD sprak openlijk over 'omvolking', een term die in Duitsland extra beladen is. De partij wilde de grenzen sluiten en beloofde een terugkeer naar het 'Duitsland van vroeger'. Dat sprak mensen aan,

zeker in het oosten van het land. Welk ‘Duitsland van vroeger’ precies bedoeld werd, maakte zelfs in de voormalige DDR kennelijk niet eens zo veel uit. De economische achterstand die daar bijna dertig jaar na de eenwording nog steeds was, voelde aan als een open wond. De komst van zo veel migranten leek die pijn alleen maar te vergroten. De traditionele partijen zagen het niet.

Merkels CDU/CSU werd de grootste, maar AfD won voor het eerst zetels in de Bondsdag. Met ruim 12 procent van de stemmen waren de populistische de derde partij van Duitsland geworden. Een historische doorbraak in een land dat sinds de Tweede Wereldoorlog alles wat naar radicaal-rechts rook buiten de deur had weten te houden.

In de finale had het populisme dus wel degelijk een plek op het politieke speelveld veroverd.

Het volgende toernooi

Na een gewonnen finale komt er een paar jaar later altijd weer een nieuw toernooi. Trump won in 2016, verloor in 2020 en won opnieuw in 2024. Na zijn nederlaag in 2017 verloor Wilders in 2021 nog een keer, om vervolgens in 2023 wél glansrijk te winnen. In de strijd tegen het populisme kun je nooit achteroverleunen.

Dat gold altijd al voor verkiezingscampagnes – soms win je en soms verlies je – maar tot voor kort was de tegenstander altijd iemand met wie je het eens was over de basis. Je kon nog zo van mening verschillen, maar de fundamenteën van de vrije democratische samenleving werden niet ter discussie gesteld. In de strijd tegen de populistische is de inzet veel hoger. Zij willen het systeem

radicaal veranderen en dreigen dingen weg te gooien die niet zo makkelijk weer terug te krijgen zijn, zoals fatsoensnormen, de omgang met de media, respect voor rechters en instituten, voor lhbtq-rechten. Maar niet alleen de inzet is anders. Vroeger was de tegenstander ook iemand die hetzelfde spel speelde, die zich aan de – vaak ongeschreven – regels hield. De populistische tegenstander speelt een compleet ander spel.

Voor mij waren de verkiezingen van 2017 het bewijs dat het oude spel niet meer werkt. De populisten hebben een nieuwe werkelijkheid gecreëerd, of we dat nu leuk vinden of niet. En als je niet flexibel genoeg bent om met ze mee te bewegen, geef je het land aan hen. Met alle gevolgen van dien. Toen al realiseerde ik me dat we het populisme moeten begrijpen om het te kunnen bestrijden en dat we daar nog een hoop te leren hadden. In dit boek neem ik je mee op mijn zoektocht. Ik vertel je over het spel dat de populisten spelen. Wat zijn hun spelregels? Welke tactieken gebruiken ze? Wat kunnen wij van ze leren als we ze willen verslaan? Ik neem je mee terug naar de verkiezingscampagne van 2017, toen we bij de vvd besloten inzichten uit de gedragspsychologie toe te passen om daarmee van de populisten te kunnen winnen.

Even iets over die vvd. Want na het vertrek van Mark Rutte heeft de nieuwe partijleider Dilan Yeşilgöz de deur voor de pvv opengezet, wat tot een gezamenlijke kabinetsdeelname heeft geleid. Dat was jaren later en toen werkte ik er al niet meer. Je mag van de vvd vinden wat je wilt. Dat doe ik, zeker nu, ook. Misschien vind je wel dat de partij zelf populistische trekjes had. Daar kom ik later in dit boek nog op terug, maar de lessen die ik in 2017

heb geleerd, de lessen die het vvd-campagneteam dat jaar heeft toegepast, zijn cruciaal voor iedereen die het populisme wil bestrijden. Voor traditionele politici, wat hun kleur ook is. Voor journalisten. En ook voor jou, als kiezer en als deelnemer aan onze Nederlandse samenleving.

Met Wilders en Trump hebben de populisten de meest recente wedstrijden gewonnen. We moeten met zijn allen op volle sterkte zijn voor het volgende toernooi. Dan kunnen we echt weer winnen. Graag laat ik je zien hoe. Alvast een tipje van de sluier: populisten begrijpen als geen ander hoe het in de hoofden van mensen werkt. Dat is de sleutel. Voor hen. En dus ook voor ons.